

Pierre Clastres,
Αρχαιολογία της βίας.
Ο πόλεμος στις πρωτόγονες κοινωνίες

*

Στην Ελλάδα γνωρίσαμε σχετικά πρόσφατα το έργο του Πιέρ Κλαστρ.¹ Σε αυτό, εξετάζοντας μια κοινότητα ινδιάνων του Αμαζονίου, επιχειρείται ταυτόχρονα η διατύπωση μιας πρότασης για την πρωτόγονη κοινωνία πέρα από τις προκαταλήψεις και τα αυτονόητα των κυρίαρχων δυτικοκεντρικών ανθρωπολογικών θεάσεων. Η βασική του θέση είναι ότι η προσπάθεια διατήρησης της συνοχής, της αίσθησης της ολότητας και της αυτάρκειας μεταξύ των μελών της πρωτόγονης κοινωνίας εμποδώνεται με την «άρνηση του κράτους», δηλαδή, με την άρνηση να παραχωρηθεί πολιτική εξουσία σ' ένα σώμα κοινωνικά διαφοροποιημένο και, συνεπώς, θεσμικά αποκομμένο από την υπόλοιπη κοινωνία.

Στο έργο *Η κοινωνία ενάντια στο Κράτος* επιχειρείται να προσεγγίσει το «πρωτόγονο κοινωνικό είναι» εξετάζοντας την οργάνωση της κοινωνίας και

την ιεράρχηση των σχέσεων στο εσωτερικό της, κυρίως στο πεδίο του πολιτικού. Στο κείμενο που μεταφράστηκε πρόσφατα για τη βία και τον πόλεμο, ο συγγραφέας επιδιώκει και πάλι να προσεγγίσει τις βαθύτερες κοινωνικές δομές. Αυτή τη φορά όμως, εστιάζει στις «εξωτερικές σχέσεις», δηλαδή, στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των πρωτόγονων κοινοτήτων. Υποστηρίζει ότι στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν την αυτονομία τους, επιδίδονται ή, καλύτερα, τείνουν σε έναν πόλεμο όλων εναντίων όλων.

Ανατρέχοντας στις προτάσεις του Τόμας Χομπς² και τοποθετώντας τις, βέβαια, σε ένα διαφορετικό αναλυτικό πλαίσιο, επιχειρεί να επαναφέρει το ζήτημα του πολέμου, από το περιθώριο που το είχε εξορίσει η σύγχρονή του ανθρωπολογική θεωρία, στο επίκεντρο των προβληματισμών για την πρωτόγονη κοινωνία. Για τον Κλαστρ ο πόλεμος

αντιστοιχεί σε μια από τις βασικές κοινωνικές της δομές και, επομένως, ο λόγος για τον πόλεμο δεν είναι παρά λόγος για την πρωτόγονη κοινωνία. Αναπόφευκτα, λοιπόν, ο λόγος που εξορίζει τον πόλεμο από τις εκδηλώσεις κανονικότητας της πρωτόγονης κοινωνίας εμπεριέχει σφάλματα και, συνεπώς, του διαφεύγουν όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας στην οποία αναφέρεται.

Για το συγγραφέα, η πρωτόγονη κοινότητα είναι ένα πολυκαταταμημένο σύνολο που αποτελείται από επιμέρους τοπικές ομάδες. Κάθε μια οργανώνεται ως ξεχωριστή πολιτική μονάδα στη βάση της χωρικής της ενότητας και συγκροτεί συλλογική ταυτότητα, αυτοπροσδιοριζόμενη ως ολότητα, διακριτή από τις υπόλοιπες κοινότητες. «Η πρωτόγονη κοινότητα μπορεί να αυτοπροσδιορισθεί ως ολότητα επειδή θεσμίζεται ως μονάδα: είναι ένα τετελεσμένο όλον, διότι είναι ένα αδιαίρετο Εμείς» (σσ. 30-31).

Προκειμένου να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή της και, συνεπώς, την αναπαραγωγή της διαφορετικότητάς της, η πρωτόγονη κοινωνία πρέπει να μείνει αδιαίρετη στο εσωτερικό της· να αναπαραχθεί, δηλαδή, ως μονάδα. Αυτό επιτυγχάνεται με την άρνηση του Κράτους, δηλαδή με την αποτροπή δημιουργίας ενός σώματος διακριτού από την υπόλοιπη κοινότητα, προς το οποίο θα

εκχωρούνται –λιγότερο ή περισσότερο αντιπροσωπευτικά– εξουσιαστικές αρμοδιότητες. Σε ό,τι αφορά τις εξωτερικές σχέσεις της πρωτόγονης κοινωνίας, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η αναπαραγωγή της διακριτής της ταυτότητας, που γίνεται μέσω της σταθερής καταγραφής του Άλλου ως Ξένου (και επομένως του Εμείς ως ολότητας), εμπεδώνεται μέσω των πολεμικών δραστηριοτήτων:

«Ο εξωτερικός κερματισμός και το εσωτερικό αδιαίρετό της είναι οι δύο όψεις (...) της ίδιας κοινωνικής λογικής» (σ. 44). Η πρωτόγονη κοινωνία επιθυμεί την πολιτική της αυτονομία κάτι που πετυχαίνει με το να παραμένει εσωτερικά ενιαία και εξωτερικά απομονωμένη. «Η πρωτόγονη κοινωνία είναι κοινωνία ενάντια στο Κράτος ως κοινωνία –υπέρ– του πολέμου» (σ. 45). Ο πόλεμος, όπως άλλωστε και η άρνηση του Κράτους, συνιστούν για την πρωτόγονη κοινωνία πρωταρχικές πολιτικές επιλογές που προσανατολίζονται στη διατήρηση του κοινωνικού της είναι, μέσω διασφάλισης του οποίου είναι «το ιδεώδες της πολιτικής ανεξαρτησίας» (σ. 25).

Για τον Κλαστρ, ο πόλεμος δεν είναι μόνο υπαρκτός στην πρωτόγονη κοινωνία αλλά συνιστά μία απ' τις βασικότερες πολιτικές επιλογές της, με στόχο τη συντήρηση και αναπαραγωγή της.

Όμως, πριν αναπτύξει τις θέσεις που, εν συντομία, παρουσιάσαμε, επιλέγει να διαλεγθεί με τις κυριότερες απόψεις, στους χώρους της ανθρωπολογίας, για τον πόλεμο στην πρωτόγονη κοινωνία. Συγκεκριμένα, με τον «φυσιοκρατικό λόγο», τον «οικονομικό λόγο» και, τέλος, τον «λόγο που διέπεται από την ιδέα της ανταλλαγής» (σ. 12).

Πρόκειται, βέβαια, για διάλογο προνομιακό, καθώς είναι ο ίδιος που επιλέγει το πεδίο και τους όρους της διεξαγωγής του. Έτσι, ο διάλογος οργανώνεται με τρόπο που να διευκολύνει την ανάπτυξη των θέσεών του. Ας δούμε πώς οργανώνει βήμα προς βήμα τη συλλογιστική του.

Πρωταρχική μέριμνα του συγγραφέα είναι να τοποθετήσει το ζήτημα του πολέμου στο πεδίο του κοινωνικού. Έτσι, αντιπαρέχεται τη φυσιοκρατική θεώρηση του Α. Λερουά-Γκουράν³ που συνδέει το ένστικτο της επιβίωσης (που οδηγεί στη χρήση βίας) με την επιθετικότητα και τον πόλεμο με την θήρα, καθώς οι κυνηγοί μετατρέπονται μέσω μιας «ανεπαίσθητης προσομοίωσης» σε πολεμιστές. Ο Κλαστρ, αντίθετα, υποστηρίζει ότι πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στην ανάγκη για επιβίωση που οδηγεί στο κυνήγι και την επιλογή της επιθετικής συμπεριφοράς που συνάδει τον πόλεμο. Έτσι, ακολουθώντας αυτή την προβληματική, οδηγείται στην πρόταση ότι τα αίτια της οικουμενικότητας του πολέμου δεν πρέπει να

αναζητηθούν στη φύση αλλά στον πολιτισμό, στην κοινωνία.

Στη συνέχεια, επιχειρεί ένα διάλογο με τις οικονομιστικές αντιλήψεις (μαρξιστικές και μή),⁴ που αποδίδουν τον πόλεμο στην οικονομική εξάθλιωση και την τεχνολογική υπανάπτυξη της πρωτόγονης κοινωνίας: τα αγαθά δεν επαρκούν, η τεχνολογία δε βοηθά και έτσι, αναπόφευκτα, έρχεται η ένοπλη σύρραξη, ως αγώνας για την επιβίωση. Απέναντι στις απόψεις αυτές, στις οποίες προσάπτει ότι συμμερίζονται τα αυτονόητα, «τις απλοϊκές παραστάσεις της κοινής λογικής» (σ. 18) για την πρωτόγονη «αθλιότητα», αντιτάσσει τα πορίσματα της Οικονομικής Ανθρωπολογίας σύμφωνα με τα οποία η πρωτόγονη κοινωνία είναι η πρώτη κοινωνία της αφθονίας.⁵ Σε ό,τι αφορά δε την τεχνολογία, υποστηρίζει ότι το ασφαλέςτερο κριτήριο για τη διερεύνηση της επιχειρησιακότητας και αποτελεσματικότητάς της είναι ο βαθμός που ανταποκρίνεται στην πλήρη ικανοποίηση των υλικών αναγκών της κοινωνίας.⁶

Έχοντας έτσι αποδείξει ότι ο πόλεμος δε μπορεί να αναχθεί ούτε στη σφαίρα της βιολογίας, ούτε της οικονομίας, «στρέφει το βλέμα προς το πολιτικόν» (σ. 20). Καθώς η ένοπλη σύρραξη και η βία δεν ανάγονται ούτε στη «φύση» του πρωτόγονου, ούτε στον οικονομικό-κοινωνικό καταναγκασμό, τότε είτε

είναι ένα ατύχημα, ένα κακό που η πρωτόγονη κοινωνία προσπαθεί ν' αποφύγει, είτε μια επιλογή με «καθαρά πολιτική διάσταση» (σ. 40).

Αναφέραμε ήδη ότι για τον Κλαστρ, ο πόλεμος είναι μια πολιτική επιλογή της πρωτόγονης κοινωνίας. Μια πολιτική που εκφράζει και διασφαλίζει το κοινωνικό της είναι και μας παραπέμπει στις πρακτικές διατήρησης της πολιτικής της αυτονομίας. Προτού, όμως, αναπτύξει τις σκέψεις του πάνω στο ζήτημα αυτό, αντιμετωπίζει ακόμα ένα ενδεχόμενο: μήπως, δηλαδή, ο πόλεμος δεν είναι παρά ένα ατύχημα, όπως συμμερίζονται μαζί με τον Κ. Λεβί-Στρως πολλοί μελετητές.

Για τον Κ. Λεβί-Στρως, το βαθύτερο «είναι» της πρωτόγονης κοινωνίας δεν είναι «ο πόλεμος όλων εναντίων όλων», αλλά ακριβώς το αντίθετο: η γενικευμένη ανταλλαγή. Η πρωτόγονη κοινωνία συνέχεται από την αμοιβαιότητα των ανταλλαγών. Ο πόλεμος, που δεν έχει καμιά θετικότητα, δεν είναι παρά η αποτυχία της ανταλλαγής, ένα ατύχημα που δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο περιθωριακά και αρνητικά, ως το αρνητικό αποτέλεσμα της ανταλλαγής. «Κατά την αντίληψη αυτή, ο πόλεμος ως παρέκκλιση, ως διακοπή της κίνησης προς την ανταλλαγή, δεν απεικονίζει παρά τη μη-ουσία, το μη-είναι της κοινωνίας» (σ. 24).

Σύμφωνα με τη θεώρηση του Κ. Λεβί-Στρως πόλεμος και ανταλλαγή συνιστούν τις εναλλακτικές και αλληλοαποκλειόμενες επιλογές της πρωτόγονης κοινωνίας, της οποίας η βαθύτερη ουσία και ο πρωταρχικός σκοπός είναι η γενικευμένη ανταλλαγή.⁷ Το ερώτημα που θέτει ο Κλαστρ είναι αν πράγματι υπάρχει διαζευκτική επιλογή μεταξύ της ανταλλαγής και του πολέμου. Επιχειρώντας να απαντήσει σε αυτό, διαπραγματεύεται ταυτόχρονα το ζήτημα της απόστασης που χωρίζει τις κρατούσες ανθρωπολογικές θεωρήσεις από την πραγματικότητα που παρατηρούν: «Δεν είναι αυτή καθ' εαυτή η ανταλλαγή που είναι αντιφατική προς τον πόλεμο, αλλά ο λόγος που περιορίζει το κοινωνικό είναι της πρωτόγονης κοινωνίας αποκλειστικά στην ανταλλαγή. Η πρωτόγονη κοινωνία, είναι ο χώρος της ανταλλαγής είναι όμως και ο χώρος της βίας: ο πόλεμος, όπως ακριβώς και η ανταλλαγή, ανήκει στο πρωτόγονο κοινωνικό είναι» (σσ. 24-25).

Για τον Κλαστρ, λοιπόν, ο πόλεμος δεν έπεται της ανταλλαγής και μάλιστα ως ατύχημά της. Το επόμενο βήμα είναι να δείξει ακριβώς την προτεραιότητα του πολέμου έναντι της ανταλλαγής. «Η αποκατάσταση του πολέμου ως βασικής διάστασης της πρωτόγονης κοινωνίας αφήνει άθικτη την ιδέα της ανταλλαγής, ως ουσίας του

κοινωνικού; Αυτό είναι φυσικά αδύνατο: όταν πλανάται κανείς για τον πόλεμο, είναι σαν να πλανάται για την κοινωνία» (σ. 25).

Η συλλογιστική αυτή τον οδηγεί στην πρόταση ότι η πρωτόγονη κοινωνία, στην προσπάθειά της να παραμείνει αδιαίρετη στο εσωτερικό και διακριτή στις εξωτερικές της σχέσεις, οδηγείται στον πόλεμο. Με τον πόλεμο ο Άλλος, από Ξένος γίνεται Εχθρός. Εχθρός, απέναντι στον οποίο επανεπιβεβαιώνεται η αδιαίρετη αίσθηση του Εμείς και μαζί μ' αυτήν η ίδια η ουσία της πρωτόγονης κοινωνίας. Ο πόλεμος, επομένως, δεν είναι τυχαίο περιστατικό, κάποιο ατύχημα, αλλά, αντίθετα, επιλογή και σχεδιασμένη στρατηγική. Έτσι, η ιδανική «εξωτερική πολιτική» είναι η διαρκής σύγκρουση, ή ακριβέστερα η «μονιμότητα της πιθανότητάς της» (σ. 41).

Όμως, η μονιμότητα του ενδεχόμενου της πολεμικής σύρραξης απαιτεί να είναι η ομάδα όσο το δυνατό ισχυρότερη. Η απειλή του πολέμου απαιτεί τη δημιουργία συμμαχιών, οι οποίες εξασφαλίζονται και αναπαράγονται μέσω της ανταλλαγής. Ο πόλεμος οδηγεί στην ανταλλαγή, ως συμμαχία και όχι η (αποτυχημένη) ανταλλαγή στον πόλεμο. Εδώ βρίσκεται και ο λόγος που «η σφαίρα της ανταλλαγής συμπίπτει απολύτως με τη σφαίρα της συμμαχίας» (σ. 36). Η αποκατάσταση του πολέμου

ολοκληρώνεται: «Δεν είναι η ανταλλαγή που κατέχει την πρώτη θέση, είναι ο πόλεμος (...) Ο πόλεμος συνεπάγεται τη συμμαχία, η συμμαχία συμπαρασύρει την ανταλλαγή (...) Διαμέσου του πολέμου είναι που μπορούμε να κατανοήσουμε την ανταλλαγή, κι όχι το αντίθετο» (σ. 39).

Ωστόσο, ο συγγραφέας δεν προτείνει την πλήρη αντιστροφή της θεωρίας του Κ. Λεβί-Στρως. Η προτεραιότητα του πολέμου, δε σημαίνει πως η ανταλλαγή δεν κατέχει κεντρική θέση στην πρωτόγονη κοινωνία. Αντιπαρερχόμενος τη θεωρία του Κ. Λεβί-Στρως, ο Κλαστρ υποστηρίζει ότι ο πόλεμος και η ανταλλαγή δεν αλληλοαποκλείονται, αλλά αναπτύσσονται και υπάρχουν ταυτόχρονα ως παραπληρωματικές στρατηγικές της πρωτόγονης κοινωνίας που εμποδώνουν τη διατήρηση και αναπαραγωγή της. Έτσι, σύμφωνα με το συγγραφέα, καθώς ο Κ. Λεβί-Στρως πλανάται για τον πόλεμο, αναπόφευκτα πλανάται για την ουσία της πρωτόγονης κοινωνίας.

Η «πλάνη» του Κ. Λεβί-Στρως, υποστηρίζει ο συγγραφέας, βρίσκεται σε μια διπλή σύγχυση κοινωνιολογικών πεδίων. Καταρχήν, επισημαίνει μια «σύγχυση ανάμεσα στην ιδρυτική γενικά ανταλλαγή της ανθρώπινης κοινωνίας (απαγόρευση αιμομιξίας, ανταλλαγή γυναικών), και την ανταλλαγή

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ως τρόπο σχέσεων μεταξύ διαφόρων ομάδων» (σ. 39). Επιπλέον, τοποθετεί τον πόλεμο σε ένα πεδίο όπου δεν ανήκει, δηλαδή, αντιπαραθετικά προς την ανταλλαγή. Έτσι, σύμφωνα με τον Κλαστρ ο κυρίαρχος ανθρωπολογικός λόγος για τον πόλεμο στην πρωτόγονη κοινωνία δεν ανταποκρίνεται στην πραγ-

ματικότητα της πρωτόγονης κοινωνίας. Ένδεκα με τα λόγια του συγγραφέα, «η πετυχημένη ανάλυση των συστημάτων συγγένειας ή των μυθολογικών συστημάτων μπορεί έτσι να συνυπάρξει με ένα αποτυχημένο λόγο επί της κοινωνίας» (σ. 40).

Διονύσης Τζάκης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. P. Clastres, *Η κοινωνία ενάντια στο κράτος*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1992.

2. Τ. Χομπς, *Λεβιάθαν, Η ύλη, μορφή και εξουσία μιας εκκλησιαστικής και λαϊκής πολιτικής εξουσίας*, τ. Α', Β', Αθήνα, Γνώση, 1989.

3. Ο συγγραφέας αναφέρεται στο, A. Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole. Technique et langage*, Paris, Albin Michel, 1964.

4. Βλ. ενδεικτικά, D.R. Gross, «Proteine capture and cultural development in the Amazon Basin», *American Anthropologist*,

77 (1975), σσ. 526-549.

5. Ο συγγραφέας αναφέρεται στην εργασία του M. Sahlins, *Age de pierre, age d'abondance. L' économie des sociétés primitives*, Paris, Gallimard, 1976.

6. Βλ. Επίσης, P. Clastres, *Η κοινωνία ενάντια στο κράτος*, ό.π., σσ. 198 κ.ε.

7. Σχετικά, C. Lévi-Strauss, «Guerre et commerce chez les Indiens de l' Amerique du Sud», στο, *Renaissance*, τομ. 1, N. York, 1943, και *Structures élémentaires de la parenté*, Paris, P.U.F., 1949.